

Şarkiyat Araştırmalarının Siyaset, Paradigma ve Gelişimi: Alman Şarkiyat Cemiyeti (Deutsche Morgenländische Gesellschaft) 1845–1989*

Baber JOHANSEN**
Çev. Doç. Dr. Bilal AYBAKAN***

1. Alman Şarkiyat Cemiyeti (Deutsche Morgenländische Gesellschaft)'nin kurulduğu 02.10.1845 tarihi üzerinden neredeyse 150 yıl geçti. Cemiyet'in süreli yayını olan *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (ZDMG)'in ilk sayısı 1847'de yayınlandı. 1989 yılı itibariyle, gerek Cemiyet gerek dergisi hâlâ

* Çevirisini yaptığımız bu makalenin künyesi şöyledir: Baber Johansen, "Politics, Paradigms and the Progress of Oriental Studies: The German Oriental Society (Deutsche Morgenländische Gesellschaft) 1845–1989", *Le Monde Arabe dans la Recherche Scientifique* (MARS), sy. 4 (1995), s. 79–94. Dipnotlarda sadece (çev.) kaydı taşıyan bilgi notları çevirene aittir. Bunlar çoğunlukla mevcut dipnot sırası bozulmasın diye sayma sayıları dışı işaret taşıyan dipnotlardır. (çev.)

** Dünya çapında tanınmış İslâm hukuku uzmanlarından biri olan Baber Johansen, doktora ve doçentliğini tamamladığı Freie Universität'te (Berlin) İslâm araştırmaları profesörü (1972–1995), Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales'e bağlı Centre d'étude des normes juridiques'te araştırma direktörü (Paris, 1995–2005) olarak çalıştı. 2005'te Harvard Divinity School'da İslâm dini araştırmaları öğretim üyeliği, buna ek olarak Temmuz 2006 itibariyle Harvard Law School öğretim üyeliğini alarak kurum bünyesindeki Islamic Legal Studies Program'ın 2006–2010 dönemi idaresini üstlendi. Yaptığı araştırma ve verdiği derslerde klasik ve modern İslâm dünyasında din ile hukuk arasındaki ilişkiye yoğunlaştı. Özellikle de dinî ve hukukî sistemlerin, kutsal normların yorumuna güç katan faktörler olarak sade halkın uygulamalarına atfettiği role yakın ilgi duydu. Eserlerinden *Muhammad Husain Haikal Europa und der Orient im Weltbild eines ägyptischen Liberalen* (1967) XX. yüzyıl liberal İslâm yorumları; *Islam und Staat* (1982) modern dönem müslümanlarının devlet modelleri tartışmalarını; *Islamic Law on Land Tax and Rent* (1988) klasik ve klasik-sonrası dönem hukuk doktrinindeki uzun vadeli değişimleri; *Contingency in a Sacred Law: Legal and Ethical Norms in the Muslim Fiqh* (1999) fıkıh-kelam ilişkisini ve bu iki disiplinin ürettiği bilgi türlerine ilişkin batılı tahlil girişimlerini işlemektedir. Uluslar arası dergilerde 60 civarında makalesi yayınlanmıştır. School of Historical Studies (Institute for Advanced Study, Princeton) üyeliğine iki sefer seçilmiş, Watson Institute (Providence), Harvard University, and Ca' Foscari (Venice)'de misafir öğretim üyesi olarak bulunmuştur. *Islamic Law and Society* dergisinin üç icra editöründen biridir. Bir dizi Fransız ve Lübnan dergilerinin yayın kurullarında bulunmaktadır. Son zamanlarda İslâm tarihinde camiler, İslâm hukuk anlayışlarında dinî topluluk ve siyasal toplum gibi dersler vermektedir. <http://www.hds.harvard.edu/faculty/johansen.html>, 12.09.06. Müellif hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. İrfan İnce, "Baber Johansen: Çalışmalarına Dair Tasvirî Bir Sunuş", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. IV (2004), s. 231–265. (çev.)

*** M.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

hayatietini sürdürmektedir. Her ikisinin de bu uzun ömürlülüğü, hayat bulmasını ilgilerine borçlu olduğu ilim camiasına yararlı olduklarının kanıtıdır. Aslında Almanya'daki şarkiyat araştırmaları çok daha erken varlık kazanmıştı. Fakat XVIII. yüzyıl bilim adamları, ne kendilerine özel bir birlik oluşturma ne de şarkiyat araştırmaları alanında bütün Alman araştırmacılar adına resmen konuşacak süreli bir yayın çıkarma ihtiyacı duymuşlardı. Onlar dergi çıkarmış olsalardı, bunu, eğitilmiş kesime hitap etmekte ve XVIII. yüzyıl kültür ve tarih teorileri, - Romantizm döneminde ise- Doğu şiirinin estetik değeri hakkındaki tartışmalara katılmakta kullanırlardı. XIX. yüzyıl ortalarında Alman şarkiyat araştırmalarını temsil etmeyi amaçlayan dergiyi çıkaran profesörler, kamunun genel ilgisini çeken tartışmalara katılan entelektüeller gibi değil de kendi kendilerine hitap eden ve şarkiyat araştırmaları alanında Alman uzmanlar adına konuşan mütahassıs bilginler olarak davrandılar. Peki, bu değişim niye? Bilginler bir birliğe neden ihtiyaç duydular? Bu birlik tarafından ne teşvik edildi? Nasıl ve niçin gelişti? İşte bütün bu sorulara, Arap ve İslâm araştırmalarının Almanya'daki tarihini ve bunun Alman Şarkiyat Cemiyeti ile ilişkisini takip ederek ilgi uyandıran bir cevap vermeye çalışacağım. şarkiyat araştırmalarındaki gelişmenin Avrupa kültür ve siyasetinin gelişimini belirlediği tezini savunan Edward W. Said'e¹ karşı ben, Almanya'nın genel sosyal, kültürel ve siyasi gelişiminin Arap ve İslâm araştırmalarını temsil eden üç temel gelenek çizgisini belirlediğini iddia ediyorum. Said'in söylediğinin aksi söz konusudur. Entelektüel bir meşguliyetin üniversitede yer edinmesi, bilginlerin kamuya açık tartışmalardan uzak durup uzmanlara yönelmesi, inziva, bilim adamlarının buna paralel dönüşümü, cemiyetlerin lobici örgütlenmelere gitmesi, bunun eşliğinde sözün (artık bir özgürleşme eylemi olarak değil) bir filoloji nesnesi olarak kavramsallaştırılması, tarih inşasında artan etnik merkezîyetçilik, toplumu dinî ve kültürel normları çerçevesinde anlama gibi hususlar XIX ve XX. yüzyılın genel eğilimlerini yansıtır. XX. yüzyıl örneğinde Alman siyaseti, birey, topluluk ve düşünce okullarını mahvetmekte kat'i bir rol oynamıştır. Arap dili ve İslâm araştırmaları da bundan kurtulmuş ve azade kalmış değildir. Savaş sonrası Alman siyaset ve ekonomisinin sömürge dönemi sonrası duruma tepkisinin şarkiyat araştırmalarına genel olarak inkâr edilemez bir etkisi olmuştur. Bu sebeple de Arap dili ve İslâm araştırmaları ile Alman Şarkiyat Cemiyeti'nin gelişimi Almanya'nın genel siyasî ve kültürel tarihi çerçevesinde incelenmek durumundadır.

2. (a) Yedi bilim adamı, bir Alman Şarkiyat Cemiyeti kurma fikrine muhtemelen daha 1837'de Cemiyet'in bir organının selefi sayılan *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*'i neşrettiklerinde sahiptiler. Fakat onları bundan alıkoyan, muhtemelen, daha Dergi'nin ilk cildinin çıktığı yıl, ülkesinin anayasasını ilga

¹ Edward W. Said, *Orientalism*, London 1978.

eden Hannover kralına karşı yapılan bir halk protestosunda bu yediliden biri olan Prof. Ewald'ın suçlanması gibi birtakım siyasî sebeplerdir. Bu ihtimalle birlikte, Göttingen'de profesör olan H. Ewald, program niteliğindeki makalesinde, Almanya'daki şarkiyat araştırmalarının, İngiltere veya Fransa'daki duruma nisbetle pek çok olumsuzluktan etkilendiğini belirtmiştir. İngiltere ve Fransa'da, ona göre, bu tür araştırmalar çoğunlukla devlet tarafından finanse edilmektedir. Uluslarının ticarî çıkarları, bunlara yardım ve malî destek sağlamaktadır. Bu şartların hiç biri Almanya'da mevcut değildir. Ayrıca bilim adamları pek çok üniversiteye dağılmış durumda ve disiplinler de farklılık ve çeşitlilik arz etmektedir. Dolayısıyla dergi, şarkiyat araştırmalarına yöntem rehberliği yapacak ve onları toparlayan bir merkez işlevi görecektir.² Başka bir ifadeyle Ewald, süreli yayına ilmî ve çevre oluşturucu bir işlev atfetmektedir. Çevre oluşturma işlevi halka ve yönetime yönelik, ilmî işlev ise şarkiyat araştırmaları alanındaki uzmanlara yönelik yürütülmelidir. Bana göre, derginin halkı değil de uzmanları muhatap almasının sebebi, -diğer Avrupa toplumlarının çoğu gibi- Alman toplumunun o sıralarda yeni ekonomik, sosyal ve siyasal düzeniyle birlikte burjuva toplum modelini benimsemiş olması gerçeğinde yatmaktadır. Zira alternatif kültür ve sosyal düzen modellerini, farklı ve yeni bir tarih anlayışını araştıran XVIII. yüzyılın eğitilmiş halk tipini artık XIX. yüzyılın otuzlu yıllarında aramak boşunadır. XVIII. yüzyılın eğitilmiş halkı dünyanın her tarafındaki farklı kültür ve sosyal düzenlerin varlığını öğrenme iştiağındaydı. Şarkiyat araştırmaları uzmanlarınca neşredilen belge, şiir ve makaleler, tarih, estetik ve kültüre dair yapılan tartışmalarda kullanılacak malzeme olarak görülmekteydi. Ayrıca Romantik dönemin Şark'ta estetik zevk modelleri arayan ve burjuva toplumunun ilerlemiş nesrine karşı bir şiir sığınağı arayan halk 1830 ve 1840'larda artık tarihe karışmıştı. Burjuvanın ilerlemesi Biedermeier döneminde eğitilmiş kesime genel olarak artık iğrenç gelmemekteydi. 1840'larda bundan nefret duyanlar ise devrimci hareketler içinde kavga verdiler ve bu kavgalarına tarihsel materyalizm, anarşizm veya sosyalist fikirler içinde entelektüel açıklama getirdiler. Doğu şiiri, devrim yapan burjuva sınıfına karşı kültürel bir mesafeyi ifade etme ve ona karşı estetik direnişin teorik kavramını barındırma niteliğini yitirdi. 1848'deki erken emekliliğine kadar Berlin'de profesör ve *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*'ın editörlerinden olan Friedrich Rückert, Romantizmin estetik ve kültürel değerlerine 1837'de hâlâ bağlı kalan son şâirlerden biridir.

Alman Şarkiyat Cemiyeti'nin hayata geçmesinin ve bahsi geçen iki süreli yayının eğitilmiş halkı değil de uzmanları kendine muhatap kitle seçmesinin ikinci

² H. Ewald, "Plan dieser Zeitschrift", in V.D. Gabelentz, J.G.L. Kosegarten, CH. Lassen, C.F. Neumann, E. Rödiger, F. Rückert (eds.), *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Erster Band, Göttingen 1837, s. 12-13; C.H. Lassen, Bonn 1842, IV, iv-v.

sebebi ise şarkiyat araştırmaları alanındaki uzmanların sayısının XIX. yüzyıl başından bu yana katlanmış olması gerçeğinde yatmaktadır. XIX. yüzyıl başlarından beri Alman prenslikleri üniversitelerinde şarkiyat araştırmaları kürsüleri kurmuşlardı ve istikbal vadeden genç bilim adamlarını da Paris'te Silvester de Sacy'den eğitim görmek için göndermişlerdi.³ Bu yeni bilim adamları ve öğrencilerinin artan sayısı çıkarlarını koruyabilecek ve yeni disiplini XIX. yüzyıl ortası Alman toplum ve akademiasında temsil edecek bir birliğe ihtiyacı gündeme getirdi.

Uzmanların şarkiyat araştırmalarına toplum ve akademya nezdinde tanınma talebi, Avrupa'nın 1830 ve 1840'lı yıllardaki Orta ve Yakın Doğuya giderek yoğunlaşan ve genişleyen çıkarları zemininde okunmalıdır. Ewald, *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*'teki giriş ve program niteliğindeki makalesinde bu arka planın önemi hakkında açık sözlüdür.⁴ *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*'ın 1845'teki ilk cildinin editörleri de bu hususa işaret etmiş ve Çağdaş Doğuyu araştırma gayretlerine “devletlerin ve işadamlarının dikkatini çekmek” istemişlerdir.⁵

(b) Fakat Ewald makalesini lobi oluşturma argümanlarıyla sınırlandırmamıştı. O, derginin, şarkiyat araştırmaları alanındaki bilim adamlarına yöntem rehberliği yaptığı şeklinde ilmî bir işlev iddiası da taşımaktaydı. Giriş makalesinde o, şarkiyat araştırmalarının ilmî gelişimi için paradigmatik bir model öneriyordu. 1837'de önerdiği model, Alman Şarkiyat Cemiyeti'nin kurucu üyelerinin 1845'te kabul ettikleriyle ve Praetorius'un 1895'teki yıldönümü konuşmasında hâlâ hatırlattığıyla aynıydı.⁶ Şarkiyat araştırmalarında takip edilecek model yazılı Grek ve Roma metinlerinin klasik antik disiplin (*Klassische Altertumswissenschaft*)⁷ içinde incelenmesiydi. Bu en azından iki faraziye içeriyordu. İlki, şarkiyat araştırmaları dilleri ve edebiyatları incelemesi gereken filolojik bir disiplin olarak kabul ediliyordu. Tarih araştırmaları da, filolojik metin tahlilinde uygulanan yöntemlerle yürütülmeliydi. İkincisi, Şark Filolojisine, tıpkı XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki⁸ Fransızca, Almanca ve diğeri ulus filolojileri gibi, bütün edebi türlere ait mevcut yazılı metinleri toplama, bir tür Şark literatürü stokçuluğu yapma görevi yüklenmişti. Bütün bu girişimlerde yazılı dili bilmek, bu metinlerin kavranmasında vazgeçilmez araçtır. Bu sebeple o, bilginin en önemli vasıtası

³ Johann Fück, *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, Leipzig 1955, s. 156-157.

⁴ Ewald, “plan”, s. 6-7.

⁵ Rödiger, Fleischer, Pott, Brockhaus, “Vorwort”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (bundan sonra bu dergi ZDMG olarak kısaltılacaktır), c. I (Leipzig 1847), s. V.

⁶ Fr. Praetorius, “Rede gehalten am 2. October 1895”, *ZDMG*, 49 (1895), s. 532-33, 548-549.

⁷ Ewald, “Plan”, s. 5-6; Praetorius, “Rede”, s. 532, 548-549.

⁸ bk. P. Zumthor, “Philologie”, *Encyclopaedia Universalis*, Paris 1968 vd., XII, 967-969.

olarak görülür. Dil kriteriyle kayıtlanamaksızın, diğer ilmi disiplinlerin Şark'la ilgili bilgiye katkıları, metinlerden çıkarılan bilgiler karşısında hemen hemen marjinal kalmaktadır.

Şarkiyat araştırmalarını filolojik bir disiplin olarak tanımlamak, özeldir klasik antik disiplinin genelde ise filolojinin yararlandığı akademik prestiji ifade eder. Fakat aynı zaman bu seçim Alman Şarkiyat Cemiyeti'ni kurmak için güçlerini birleştiren bilgilerin aktüel durumunu da ifade eder. Alman Şarkiyat Cemiyeti'nin dört kurucu üyesi arasında, 1835-1888 arası dönemde Leibzig'deki Arabic Studies kürsüsünü işgal eden ve haklı olarak Alman akademik oryantlizminin babası kabul edilen Heinrich Leberecht Fleischer (1801-1888) vardır. Fleischer, Silvestre de Sacy'den Arapça eğitimi almış ve XIX. yüzyıl Leibzig şarkiyat araştırmalarının alâmet-i fârikası haline gelen gramerci pozitivizmin sadık bir temsilcisi olmuştur.⁹ Onun ilgisi bir metnin tam çevirisi veya tenkitli neşrine ve Arapça metnin çeviri veya inşasına yarayan sözlük anlamları ve gramer kuralları hakkında kesin bir bilgiye odaklıydı. Bu her zaman onun dil, gramer ve edebiyat üzerine yazdığı pek çok küçük makalenin başlığını oluştururdu.¹⁰ Fleischer, branşımızın günümüze değin baskın çizgisi olan Almanya'daki Arap filoloji geleneğinin sağlam temellerini atmaya yardımcı olmuştur.

Filolojik pozitivizm açısından nesir ve nazım esasen gramer kuralları, deyim-sel dönüşümler ve sözlüklerdeki şevâhidin belgelenmesinden ibarettir. XIX. yüzyıl pozitivist dilcilerine göre bunlar nihayetinde Araplar'ın psikolojik özüne dair ufuk açıcı fikirler verebilir. Bir başka ifadeyle filolojik yaklaşım bilim adamlarını, inceledikleri şiirin estetik değerini kavramaktan ve edebiyatın bir yandan şekil ile muhteva arasındaki ilişki diğer yandan da tarihsel bir durumda üretilmiş ve o duruma bağlı bir sanat eseri olarak yorumlanması gerektiği anlayışından mahrum bırakmıştır.

1899'da, zamanın Alman şarkiyat araştırmaları alanındaki önde gelen bilgini Theodor Noeldeke filologun, incelediği şiirle ilişkisine temas etmiştir. Yazdığına göre "Arap şiiri incelemesinden çıkarılacak estetik zevkin, ortalama bir anlama düzeyine kavuşturmak için harcanacak çabaya değip değmediği tartışmalıdır; ama ne var ki bu inceleme, Arap halkının özüne derin bir şekilde nüfuz etmek için önemli bir araç olarak kaçınılmazdır."¹¹ Bu aslında Herder'in veya hatta romantiklerin şiire, bütün tarihi ve kültürel engellere rağmen, içinde insanlığın iletişim imkânı bulduğu bütün halkların evrensel bir dili olarak yaklaşımının geçmişten gelen bir çığıdır. Burada şiir incelemesi, bir iletişim sürecinde artık

⁹ Fück, 20. *Jahrhundert*, 170-172.

¹⁰ Heinrich Leberecht Fleischer, *Kleinere Schriften*, vol. 1 (Leibzig 1885); vols. II ve III (1888).

¹¹ Gustave v. Grunebaum, *Kritik und Dichtkunst*, Wiesbaden 1955, s. 9.

etkin bir ortak kabul edilmeyen Arap milletinin tarihi aşan özü hakkında araştırmacıya bilgi temin eden bir araç haline gelmiştir.

Edebî tahlildeki eksiklikler ne olursa olsun filolojik gelenek şüphe yok ki amaçlarından pek çoğunu gerçekleştirmiştir. Nitekim pek çok Arapça metnin tenkitli neşrini yapmıştır. Edat ve şart cümlecikleri üzerine yapılan yüz yıllık çetin tartışmalar neticesinde gramer ve ders kitapları yazacak düzeyde Arap gramerinin yapısı hakkında bir fikir birliğine kavuşmuşlardır. Yakın Doğu toplumlarının tarih, edebiyat ve kültür birikiminin filolojik dökümünün çıkarılması, Arap edebiyatına dair hem bizim hem onların bilgisine önemli katkılar sağlamıştır. Nitekim mevcut birikimi belgeleme işini XX. yüzyıl başında toparlayan kitabın, yani Carl Brockelmann'ın devasa eseri *Geschichte der arabischen Literatur*¹²'ün son zamanlarda Arapçaya çevrilmesi ve on yılı aşan bir süre Arap kitap piyasasının en çok satan yayını olması gerçeği bu durum açıkça göstermektedir. Brockelmann'ın eseri, Arapça yazılı belge, kitap ve yazmaların yoğun bir kronolojik listesini ve aynı zamanda bunların buldukları yerleri de vermektedir. Fakat eser elbette bir edebiyat tarihi değildir. Daha ziyade XIX. yüzyıl filolojist geleneğinin tasarladığı Arapça yazılmış belgelerin bir filolojik tarih belgesidir.

Filolojik yaklaşımın hâkimiyeti nedeniyle tarih disiplininde baskın olan yöntem ve sorular uzun süre Arap dili ve İslâm araştırmaları alanında yapılan tarih yazımına tesir etmedi. Ancak Wellhausen'in 1882–1902¹³ tarihleri arasında basılan eserleriyle ki tarih ve teoloji alanlarında uygulanan şekliyle tarihsel araştırma yöntemleri Arap dili, sonra da İslâm araştırmaları alanına girmiştir. Niebuhr (1776–1831) ve V. Ranke (1795–1886) tarafından geliştirilen Alman tarihselciliği yöntemleri büyük çapta, bir yandan tarih ve coğrafya (Karl Ritter) disiplinleri arasında, diğer yanda da evrensel teolojik ve felsefi tarih inşaları arasında yaşanan uzun ve çetin bir mücadelenin ürünüdür. XIX. yüzyıl Almanya'sında bu tartışma çoğunlukla Hegel ve Ranke arasında bir mücadele olarak algılandı. Alman tarihselciliğinin alâmet-i fârikası haline gelen eleştirel tarihsel yöntem, tarihçiyi sahte veriler yığımindan kurtarıp onu güvenilir kaynak malzemesiyle baş başa bırakarak tarihsel geçmişin gerçekten geliştiği şekilde güvenilir bir tasvirini yapma imkânı veren genel kabul görececek tarihsel eleştiri kriterleri geliştirmek suretiyle beşeriyeti körü körüne benimsenmiş gelenek ve efsanelerin tahakkümünden kurtarmaya katkı sağlamak üzere tasarlanmıştır.¹⁴ Bu vazifeyi ifa edebilmek için tarihçi kendi kültür ve döneminin değerlerine mesafeli davranma-

¹² Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Literatur*, vol. I (Leiden 1943); vol. II (1949). Supplements: vol. I (1937); vol. II (1938); vol. III (1942).

¹³ Wellhausen hakkında bk. Fück, 20. *Jahrhundert*, s. 223-226.

¹⁴ Alman tarihselciliğinin gelişimi için bk. Friedrich Meinecke, *Die Entstehung des Historismus*, München 1965. Ayrıca bk. Ernst Schulin, *Die Weltgeschichtliche Erfassung des Orients bei Hegel und Ranke*, Göttingen 1958.

lı ve tahlil ettiği dönemi ona ait değer sistemleri ve imkânları ışığında değerlendirmelidir. Tarihçi ancak bu eleştirel değerlendirme süreci aracılığıyla tarihsel olgulara nüfuz edebilir ve ancak eleştirel inceleme sınavını başarıyla geçen olgular tarihsel bilginin inşasına malzeme teşkil edebilir. Genelleştirilmiş bir tarih teorisi de tarihçi tarafından tespit edilmiş olgularla uyumlu olmalıdır. Aksi takdirde efsane olmaktan öteye gidemez.

Fakat bizatihi olgular tarih değildir. Bunların anlamlı bir biçimde toplanması gerekir. Tarihçi, tarihî haberlerin sadece eleştirel bir inceleyicisi değildir; o, kendi tarihsel yorumu için bir tür ham malzeme olarak belirlediği olguları kullanır. O, bilgiyi inşa süreciyle ilgilidir. Ranke, tarihî bilgiyi inşa işinde birtakım genel varsayımları takip etmiştir. O, Hegel'in bir başka biçimde yaptığı gibi, beşeriyetin ortak bir tarihe sahip olmadığını ve olamayacağını düşünmüştür. Dünya tarihi, halk, kültür, devlet, din gibi güçlü bireylerin tarihidir. Eylemin tarihsel akışını ancak küresel düzeyde belirleyen güçlerin dünya tarihinin parçasını oluşturduğu söylenebilir. V. Ranke'ye göre, Haçlı seferlerinden beri, sadece Alman ve Roma kökenli halklar dünya tarihinin meşru konusu kabul edilebilir. Diğer halkların tarihi ise ancak gerçek tarihsel halkların eylemine konu oldukları kadar incelenmelidir. Bu görüş, Yakın ve Orta Doğu tarihinin Alman tarih bölümlerinden ta günümüze kadar etkin biçimde dışlanmasına yol açmıştır.

Hegel ve Marx'ın aksine, Alman tarihselciliği, evrensel bir ilerleme ihtimalini tasavvur etmez. Ranke'nin öğrettiğine göre ilerleme, bütün insanlığın değil münferit halk ve milletlerin asli niteliklerinin genetik açılanmalarında cereyan eder. Evrensel bir ilerleme olmadığına göre, hiçbir tarihî dönem de müteakip dönemlerin ışığında anlamlı şekilde incelenemez. Ranke, "her dönemin doğrudan Tanrı ile (yani tarihçiyle) irtibatı olduğu"nda ısrar eder. Tarihçi, tarihi, kendi görüşüne göre değil hak ettiğine göre incelemelidir.

Arap dili ve İslâm araştırmaları alanında Alman tarihselciliğinin tesiri ilk defa Wellhausen'in Araplar'ı ve tarihî geleneğini işleyişinde göze çarpar. XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyılın ilk on yıllarında Goldziher, eleştirel tarihsel yöntemi İslâm hukuk tarihine ve Hz. Muhammed'in¹⁵ söz, fiil ve takrirlerinden oluşan hadislere tatbik eder. Bu iş, bir kuşak sonrasında Schacht'ın İslâm hukuk tarihine yaptığı önemli katkılarla tekamül eder.¹⁶ Bu bilginler, Alman tarihselciliğinin genel varsayımlarından ziyade eleştirel tarihsel yöntem ile ilgilenirler ve bunu bir dizi haberi parçalarına ayırıştırıp anlamlı bir şekilde yeniden inşa etme aracı olarak

¹⁵ Ignaz Goldziher, *Verlesungen über den Islam*, Heidelberg 1910; *Muhammedanische Studien*, Halle 1889. Goldziher hakkında bk. Jean-Jacques Waardenburg, *L'Islam dans le Miroir de l'Occident*, Paris-La Haye 1963.

¹⁶ Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford 1950; *An Introduction to Islamic Law*, Oxford 1964.

kullanırlar. Onların, kelimeler, fıkıh ve erken dönem İslâm tarihinin gelişimine dair yeni yorumları bu alanlarda iki kuşağı aşan bir süre uluslar arası ilmi bir konsensus halinde egemen oldu. Fakat Alman şarkiyat araştırmaları için Alman tarihselciliğinin genel varsayımlarının önemi, sahipsiz verilerden ayrıştırma yönteminin gerisine düşmedi.¹⁷ Bir yandan bütün biçimleriyle Orta Doğu tarihi, modern dünya tarihi alanından çıkarılıp marjinal bir duruma düşürüldü ve onu inceleme işi de şarkiyat araştırmalarına bırakılarak ancak bu şekilde varlık kazanmasına imkan tanındı. Diğer yandan da Alman Şarkiyat bilim adamlarının Haçlı Seferleri öncesine ve İslâm'ın –Alman tarihselciliğine göre– hâlâ dünya tarihinin bir gücü sayıldığı döneme yoğunlaşmaları tarihselci tarih inşa anlayışının etkisini açıkça ifade eder. Öte yandan da İslâm'ın ve Orta Doğu'nun dünya tarihi alanından bu tür tarihselci dışlama gayreti İslâm araştırmaları önünde sürekli büyük bir meydan okuma oluşturmuştur. C. H. Becker gibi alanın en önde gelen bilginleri, buna, İslâm ve Avrupa kültürlerindeki ortak antik Greko-Romen unsurları kullanarak karşı koydular. Buna göre, tarih ve kültür olarak mensup bulunduğu, dolayısıyla tarihsel eylemlerinin temelinde yatan anlam ve kültürel tasavvuru kavrayabildiği için bir Avrupalı tarihçinin (Alman tarihselciliğinin daha sonraki bir inşasına göre) meşru bir şekilde inceleyebildiği kültür muhitlerine ve dünya tarihine İslâm'ın da dâhil edilmesini talep ettiler. Aşıkâr söylenirse de bu tür inşalarda İslâm, pek çok ayıbı barındıran ve Avrupa kültürünün küçük kardeşi olarak yorumlama temâyülü hâkimdir.¹⁸ Tahmin edilebileceği gibi, bunların şarkiyat araştırmaları alanına alınmasından beri Alman tarihselciliğinin yöntem ve varsayımları güçlü ve verimli bir tarihsel araştırma geleneğinin gelişmesine yardımcı oldu. Bu çizgideki araştırma geleneği rivayet problemine yoğunlaşmasıyla temayüz eder. Bir haberin sahipsiz kabul edilip edilemeyeceği meselesi, ravinin güvenilir olup olmadığı, bir metnin kaynak sayılıp sayılmadığı bu çizgiyi izleyen araştırmacıların çalışmasını belirler. Ta günümüze değin Almanya'daki Arap dili araştırmaları alanındaki tarih yazımına geniş çapta egemen olan işte bu gelenektir.

3. Arap dili ve İslâm araştırmaları alanında gelişen üçüncü gelenek çizgisi ise İslâm araştırmaları (Islamwissenschaft) kavramıdır. Bu yaklaşım, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında gelişti. Bu, 1870 ve 1880'li yıllarda hızla yayılan Avrupa sömürgeciliğiyle yakından irtibatlıdır. Sömürgeleştirme sürecine Al-

¹⁷ Alman tarihselciliğinin Almanya'daki Şarkiyat Araştırmalarına etkisi için bk. Josef Van Ess, "From Wellhausen to Becker: The Emergence of Kulturgeschichte in Islamic Studies", in Malcolm H. Kerr (ed.), *Islamic Studies: A Tradition and its Problems* (Seventh Giorgio Levi della Vida Biennial Conference), Malibu, California 1980. Ayrıca bk. Baber Johansen, "Politics and Scholarship: The Development of Islamic Studies in the Federal Republic of Germany", in Tareq Y. Ismael (ed.), *Middle East Studies*, London 1990.

¹⁸ Johansen, "Politics and Scholarship", s. 83–87.

manya da aktif şekilde katıldı. Afrika toplumlarına hükmetmeye başladı ve Alman endüstri, ticaret ve finans çevreleri gibi Alman hükümeti de Mağrib, Osmanlı ve İran üzerinde kesin bir ekonomik tesir oluşturacağını umdu. Bütün bu ülkeler ya idarî önem veya sömürge karşıtı direniş ihtimali açısından güçlü İslâmî geleneklere sahipti. Dolayısıyla her iki vechesiyle de bunların toplumda nasıl işlev gördüğünü anlamak zarurîydi. Hükümetin İslâm hukuku, tarikatler veya İslâm'ın kültür ve din kavramlarına dair meselelerde danışmak üzere filolojik geleneğin temsilcilerine yönelmesi boşuna bir girişimdi. İslâm tarihinin erken dönemlerine yoğunlaşan tarihselci geleneğin çağdaş meselelere dair bilgi temin etmesi de mümkün değildi. Hükümet deniz aşırı ülkelere göndereceği uzmanlarını eğitmek üzere üniversite dışında kendi kurumlarını oluşturdu. Bu kurumların en önemlisi 1887 yılında Berlin'de kurulan "Seminar für Orientalische Sprachen" (Doğu Dilleri Semineri) idi. Arabistler, bölge uzmanları ve dil öğretmenleri, diplomatik hizmet veya sömürge yönetiminde görev alacak pek çok genci burada eğittiler. Bu Seminer tarafından yayımlanan süreli yayın çağdaş İslâm dünyası hakkında önemli bilgiler içermekteydi. Alman dilinde ilk yayımlanan İslâm hukuku kitabı Seminer'in direktörü E. Sachau¹⁹ tarafından yazılmış olan bir ders kitabıydı. İslâmî normlara ve uygulamaya dair bilgi için hükümet kurumları, İslâm kültür ve medeniyetine ilgi duyan, İslâm'ı Doğu tarihini ve kültürünü anlamının anahtarı olarak gören ve İslâm'ı Yakın Doğu toplumlarının sosyal ve kültürel bütünleşmesinin bir faktörü olarak izah edebilen bilginleri aramaya koyuldu. Bunlar arasında temayüz eden isim C. H. Becker idi. O, ilgili meselelerde en geniş vizyona sahipti. Aynı zamanda en başarılı organizatör ve siyasetçiydi de. İslâm araştırmalarını bağımsız bir disiplin olarak kurdu ve iki dergiden birini bu yeni İslâm araştırmaları disiplini etrafında neşretti. Bu dergi ilk defa 1910 yılında basıldı ve *Der Islam* adını aldı. Çağdaş İslâm dünyası üzerine ihtisaslaşma görevi atfedilen ikinci dergi ise *Die Welt des Islams* adını aldı ve ilk defa 1913 yılında Kampfmeyer tarafından neşredildi. İki dergi de yeni kurulmuş olan Islamwissenschaft disiplini için toplanma merkezleri işlevi gördü. Her ikisi de günümüze kadar gelişimini sürdürmektedir.

İslâm araştırmalarının bağımsız bir disiplin olarak varlığından önce de önemli İslâm incelemeleri elbette olmuştur. Geiger'in²⁰ İslâm'daki Yahudi öğeler üzerine incelemesi, Sprenger'in Hz. Muhammed'in hayat ve öğretisine dair eseri²¹

¹⁹ Seminer'in tarihi ve gördüğü işler hakkında bk. Eugen Mittwoch, "Das Seminar für Orientalische Sprachen an der Universität zu Berlin", in *Weltpolitische Bildungsarbeit an Preussischen Hochschulen Festschrift für C. H. Becker*, Berlin 1926, s. 12–22. İslâm hukuku ders kitabı, E. Sachau, *Muhammedanisches Recht nach schafütischer Lehre*, Stuttgart und Berlin 1879.

²⁰ Abraham Geiger, *Was hat Muhammad aus dem Judentum aufgenommen?*, Leipzig 1833.

²¹ Aloys Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Mohammed nach bisher grösstenteils unbenutzten Quellen bearbeitet*, 3 vols., Berlin 1861–1865.

ve nihayet Noeldeke'nin ilkin 1860 basılan Kur'an tarihi,²² yine Goldziher'in yetkin incelemeleri²³ burada zikredilmelidir. Bunlar, Kur'an veya İslâm'ın dinî öğretisindeki çeşitli unsurların kökenlerinin tahliline odaklanmış olmakla ya genetik ya da rivayetlerin sıhhati ve filolojik formlarına odaklanmış olmakla tarihselci veya filolojik karakterdeydi. Goldziher'in eserlerinde formların anlam ve öneminin tahliline yönelik genel girişimlerde bulunuldu. İslâm'a dair diğer pek çok eser ise müellifinin incelediği kaynakların muhtevasını ya sadece tercüme etmekle ya da olduğu gibi aktarmaktaydı. Wellhausen ve sonra da Becker'in eserleriyle ki dinin tarihsel süreçteki anlamı ve toplum için gördüğü işlev problemi vurgulandı.

Becker, dinin sosyal ve kültürel gelişime etkisi sorusunu ifade ederken, aynı zamanda bir arkadaşı olduğu²⁴ Max Weber'den açıkça etkilenmişti. Becker, İslâm'ı, bu dinin oluşturmadığı bütünlüştürme ve temsil sembolü haline geldiği bir kültür ve medeniyet modelinin meşrulaştırması olarak gördü. Becker bu ilişkiyi bir "problem" olarak algılar ve bu ilişkideki değişimleri kültürel sistemlerin dönüşümü terimleriyle tahlil eder. Bildiğim kadarıyla, bu, İslâm'ı kültürel ve sosyal sistemlerin bir boyutu olarak düşünme ve onun sembolik anlamını bu sistemlere göre tahlil etme ilk girişimidir. Becker'in temel başarısı kanaatimce budur. İslâm araştırmaları için onun önerdiği yöntem bir kültürel sistemler tarihi olarak tarihtir (Kulturgeschichte).²⁵ Bu yaklaşım artzamanlıdır; yani tarihsel araştırma ile mevcut kültür ve toplumda o tarihin süregiden etkilerine dair yapılan inceleme arasında bağ kurulmaya çalışılır. Bu yeni İslâm bilimleri disiplini çağdaş Orta Doğu'yu bir kültürel ve dinî sistem olarak incelemeyi meşrulaştırdı. Bu iş, felsefe ve bilimleri, sosyal ve ekonomik tarihi ve nihayet bir din olarak İslâm'ı incelemeye kadar ilerletildi. Bu yaklaşım, bilim adamlarının araştırmalarındaki teorik boyutlara olan ilgilerine destek çıktı; diğer disiplinlerle işbirliğini teşvik etti. 1921'de Becker, meslektaşları ve üyelerinin çetin direnişine karşın, Alman Şarkiyat Cemiyeti'nin statüsünü değiştirip onu Şark²⁶ üzerine araştırma yapan bütün bilim adamlarının cemiyetine dönüştürmeye muvaffak oldu. Kanaatimce bu statü değişikliği filolojik geleneğin Alman Şarkiyat Cemiyeti içindeki baskın gücünü bir zayıflatma girişimi ve filolojik olmayan yöntemlerin araştırma alanındaki öneminin de bir itirafıdır. Bu, kısmen siyasî dayatma sebebiyle yapıl-

²² Theodor Noeldeke, *Geschichte des Korans*, Göttingen 1860.

²³ bk. dipnot 15.

²⁴ Van Ess, *Kulturgeschichte* (bk. dipnot, 17); mukayese için Wolfgang Schluchter, "Einleitung", Wolfgang Schluchter (ed.), *Max Webers Sicht des Islams. Interpretation und Kritik*, s. 18.

²⁵ bk. dipnot 17.

²⁶ Eugen Wirth, "Orientalistik und Orientforschung, Aufgaben und probleme aus der Sicht der Nachbarwissenschaften", *ZDMG*, Supplementband 3, n.1, Wiesbaden 1977, s. LVI. Becker'in bu değişiklikteki rolü hakkında bk. Johann Fück, "Paul Ernst Kahle (1875-1964)", *ZDMG*, 116 (1966), s. 1-7.

miş olabilir. Becker, her zaman kendi siyasi bağlantıları konusunda oldukça açık sözlüydü. O hükümete İslâm'ın bir kültürel, ictimaî ve siyasî faktör olarak öneminin anlaşılmasına yardımcı olmak istedi. Becker, sömürge halklarını sühûletle yönetebilmeleri için sömürge yönetimini bilgilendirmeyi bir vatandaşlık görevi olarak görmekteydi. I. Dünya Savaşı sırasında o, İslâm araştırmalarını, Osmanlı'nın cihat kartını oynamak için, Alman savaş faaliyetinin hizmetine vermiştir ki bu hareket Hollandalı şarkiyatçı Snouck-Hurgronje'yi "Almanya'da yapılan kutsal savaş" üzerine uzun bir makale yazmaya sevketti.²⁷ Becker'in yaklaşımı, yine de, tamamen sömürgeci bir gayrete indirgenemez. İslâm araştırmaları Almanya'nın kısa ömürlü sömürge tecrübesi süresince varlığını sürdürdü. Bu girişim kısa zamanda çağdaş İslâm dünyası üzerinde ilmî bir otorite olarak hızlı bir şekilde nam yaptı ve Almanya'nın bu dünyadaki çıkarları devam etti. Bu disiplin, önemli araştırmalara motivasyon sağlayan bir uluslar arası bilim adamları topluluğuna mal oldu. Ne de olsa, bu teşebbüs, Avrupalı sosyoloji ve tarihin Batı toplum ve kültürlerine uyguladığı yöntem ve soruları İslâm dünyasına tatbik etti. Birinci baskı İslâm Ansiklopedisi (*Enzyklopädie des Islam*), İslâm araştırmalarının II. Dünya Savaşı öncesine ait uluslar arası gayret ve başarılarından –ki Alman bilim adamları bunda büyük rol oynamıştır– oluşan bir abide olarak durmaktadır.²⁸

4. Nazi yönetimine ait şarkiyat araştırmaları hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. Aslında Brockelmann'ın birtakım notları,²⁹ Arap dili ve İslâm araştırmaları alanının ileri gelen bilim adamlarının kimi hatıraları dışında bu disiplinin Nazi dönemine ait bir tarihine sahip olmayışımız oldukça şaşırtıcıdır. Müteakip açıklamalar oldukça yetersiz malzemeye dayanmaktadır. Bu malzeme genel değerlendirmeler içerdiğinden bağımsız tarihi araştırmaya gerçekten dayanmamaktadır.

Alman Şarkiyat Cemiyeti'nin dergisine baktığımızda oldukça az bilgi bulabiliriz. Bonn'daki meslektaşım, *Die Welt des Islams*'ın mevcut editörü Stefan Wild, haklı olarak vurguladığına göre savaş zamanında bile siyasi ve kültürel şartlardaki değişime işaret eden sadece derginin değişen kağıt kalitesiydi.³⁰ Sadece cemiyetin

²⁷ Waardenburg, *L'Islam*, s. 29 (bk. dipnot 15); C. Becker, *Deutschland und der Islam*, Stuttgart und Berlin 1914, s. 25–31; mukayese için bk. Peter Heine, "C. Snouck Hurgronje versus C. H. Becker", *Die Welt des Islams*, 23–24 (1984), s. 378–387.

²⁸ *Die Enzyklopädie des Islam*, Leiden, E. J. Brill und Leipzig, vol. I (1913), vol. II (1927), vol. III (1936), vol. IV (1934).

²⁹ "Autobiographische Aufzeichnungen und Erinnerungen von Carl Brockelmann, als Manuskript herausgegeben von Rudolf Sellheim", *Oriens*, 27–28 (1981), 1–65. Littmann'ın aynı dergide yayınlanan hatıratı, aynı dönemi kapsamaz. bk. "Enno Littmann: Leben und Arbeit. Ein autobiographisches Fragment (1875–1904) als Manuskript herausgegeben von H. H. Biesterfeld", *Oriens*, 29–30 (1986), 1–101.

³⁰ Stefan Wild, "Orientalism in German Oriental Studies" (1984'te MESA'da sunulmuş basılmamış tebliğ), s. 10.

üye listesi siyasetin bilim üzerine etkisi hakkında bazı ilâve deliller verir. Pek çok üyenin ismi listede kaybolur. Naziler, yahudi bir bilgin olduğu için Fritz Wolff (1880-1943)'u öldürdüler. Ölüm ilanı, II. Dünya Savaşı sonrasına kadar, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*'ta yayınlanmadı.³¹ Griefswald'te Caskel, Bonn'da Kahle, Giessen'da Lewy, Berlin'de Mittwoch ve Kiel'de Menzel üniversiteleri terk etmek zorunda kaldılar. Göçedenler arasında Erwin, Franz Rosenthal, Walzer, Ettinghausen, M. Plessner, E. Herzfeld ve M. Meyerhof, ve nihayet Joseph Schacht'ın isimlerini zikrediyorum.³² Onların uluslar arası İslâm araştırmalarına ve İslâm'ın kültürel tarihine katkıları çizip üzerine ilk yapılarını dikmeye başladıkları ilmi alanın önemini açıkça gösterir.

Prensip olarak, Nazi ideolojisi Arap ve Sami dil ve kültürleri Alman ırkına yabancı bir şey olarak görüyordu. Dolayısıyla da bu tür meseleleri incelemeye soğuk davranıyordu. Bu nedenle Naziler şarkiyat araştırmaları enstitülerini (Giessen, Kiel) kapattılar. Onlar, açıkça şarkiyat araştırmalarını, Alman tarihi ve ari halkların tarihi yanında marjinal bir disiplin olarak ilan ettiler. Dolayısıyla kişi, şarkiyat araştırmaları sahasında oldukça az sayıda Nazi bulunduğunu düşünmelidir. Gerçekte, durum böyle olmuş olabilir. Nazi olanlar ve Nazi ideolojisinin temel ilkelerine bağlı bilim adamları bulunduğunu bilsek de ve infaz edilen meslektaşları ile dayanışma içinde olduklarını gösteren çok az bilgi olsa da Nazi ideolojisi tarafından daha fazla tercih edilen disiplinlerdekine nazaran şarkiyat araştırmaları alanında Nazizm cazibesine kapılan daha az sayıda bilim adamı bulunmaktaydı. Bilim adamlarının Almanya'daki konumu ne olursa olsun, bu alanda çalışan pek çok genç bilim adamı ülkeyi terk etmek zorunda kaldıkları için Almanya'daki İslâm araştırmaları geleneği bu dönemde telafi edilemez kayıplara uğradı. Bu göç, ciddi bir şekilde ve en az iki kuşak boyunca Alman Islamwissenschaft geleneğinin yaratıcı potansiyelini zayıflattı. Geleneğin tarihselci ve filolojist çizgileri aynı düzeyde bundan etkilenmedi.³³

5. Savaş sonrası dönem kabaca iki alt döneme bölünebilir; birincisi savaşın sonundan altmışlı yıllara kadar olan kısmı kapsarken ikincisi altmışlı yıllardan başlayıp günümüze kadar devam eden kısmı içermektedir. Daha birinci dönemde, Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde şarkiyat araştırmaları büyük çapta sosyal bilimlerle bütünleşmişti. Şarkiyat araştırmaları geleneklerinden sadece filolojik gelenek azaltılmış bir biçimde varlığını sürdürdü. Sonlara doğru İslâm araştırmalarında yeni bir canlanma olduğu görülür. Federal Alman Cumhuriyeti'nde şarkiyat araştırmaları reform edilmeden kaldı ve örgütlenmelerini Alman Şarkiyat Cemiyeti (DMG) içinde, ilmî dergilerini ise ZDMG içinde sahip olmayı

³¹ Hans-Heinrich Schaeder, "Fritz Wolff (1880-1943)", *ZDMG*, 99 (1945-49), s. 164-167.

³² Johansen, "Politics and Scholarship", s. 90-91 (bk. dipnot 17).

³³ *Ibid*, 91-92.

sürdürdüler. Cemiyet'in Nazi tecrübesine ve bilimin ideolojileştirilmesine karşı ilk tepkilerinden biri statüsünde Cemiyet'i 1845'e geri götüren bir değişiklik olmuştur. Kamuoyuna Cemiyet'in "şarkiyat araştırmalarının uzmanlaşmış disiplinlerindeki bütün ilim adamları arasında işbirliğine (Zusammenarbeit aller Gelehrter aus den Fachgebieten der Orientalistik)" hizmet edeceği kamuoyuna açıklandı. Şarkiyat araştırmaları dışındaki bilim adamları bu açıklamayı haklı olarak komşu disiplinlerin olumlu katkılarına kendilerini kapatma ve onlarla işbirliğini reddetme olarak yorumlardı. Tarihe filolojik olmayan yaklaşımı benimsemekte zanlı ve hepsinden öte çağdaş ve ihtilaflı problemlere temas etmeye çalışmak anlamında siyasi olduğu kabul edilen geleneklerle irtibatını koparma niyeti bu statü değişikliğinde açıkça fark edildi.³⁴ Bu, şarkiyat araştırmaları alanı üzerinde filolojist ve tarihselci geleneklerin karşı konulamaz hakimiyetinin bir ifadesi olarak da yorumlanmalıdır. Bu hâkimiyet onların ilmî icraatlarıyla da örtüştü. Bu dönemin asıl ilmî katkıları filolojistlerce sağlandı. Hans Wehr'in *Modern Arapça Sözlüğü*³⁵ ilk defa bu dönemde yayınlandı. Bu eser, bir klasik haline geldiğinden İngilizce'ye tercüme edildi ve bildiğim kadarıyla uluslar arası düzeyde en yaygın kullanılan Arapça sözlüğüdür. Berthold Spuler, Alman filoloji geleneğinin damıtılmış envanterini, bir uluslar arası işbirliği mahsulü olan *Handbuch der Orientalistik*'i neşretti.³⁶ Rudi Paret, kendi Kur'an çevirisini (ki o tarihten beri mükerrer baskıları Kum'da bile yapılmaktadır) ve Kur'an metnin anlam ve tarihine dair pek çok önemli katkısını yayımladı.³⁷ Tarih yazımı alanında tarihselci gelenek bu dönemde pek üretken değildi. Paret'in çevirisi, Islamwissenschaft'a göre büyük bir başarıdır ama yöntem ve yaklaşım itibarıyla din incelemesinde gelişen yöntemlerden ziyade filolojist ve tarihselci yöntemlere dayanmaktadır. Bu dönemde, din ve kültürü yaşayan toplumların tarihsel boyutları olarak tahlil etmekle ilgilenen ve öğrencilerini -bizzat eserleriyle de- çağdaş İslâm dünyasının kültürel ve dini gelişimini incelemeye teşvik eden sadece iki bilim adamı vardı. Bunlardan biri Berlin'de, İslâm'ın gelişimini Tillich'in teolojik kategorileri ışığında inceleyen ve Ocak 1989'da ölen Walther Braune,³⁸ diğeri ise

³⁴ Ibid, 92.

³⁵ Leipzig 1952.

³⁶ Leiden und Köln 1953.

³⁷ *Der Koran, Uebersetzung von Rudi Paret*, Stuttgart 1962, (gözden geçirilmiş ikinci baskısı 1982); Rudi Paret, *Der Koran, Kommentar und Konkordanz*, Stuttgart 1977; *Grenzen der Koranforschung*, Stuttgart 1950.

³⁸ Walther Braune, *Der Islamische Orient zwischen Vergangenheit und Zukunft*, Bern und München 1960. bk. Gustave v. Grunebaum, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 24, s. 588; C. A. O. Van Nieuwenhuijze, *Bibliotheca Orientalis*, 18/3-4 (Mayıs-Temmuz 1961), 180-182.

Tübingen’de, modern İslâm kültürünü onun Grek mirası müktesebatı ışığında tahlile girişen ve altmışlı yılların başında intihar eden Jörg Kraemer’dir.³⁹

Altmışlı yılların başında itibaren siyasi şartlar Arap dili ve İslâm araştırmaları alanında yeni bir yönelişin gerçekleşmesini sağladı. Ellili ve altmışlı yıllar sömürge döneminin sonlarına tanık oldu. Ne Alman siyaseti ne de Alman Şarkiyat Cemiyeti bu tür dramatik değişimlere hazırды. Alman Şarkiyat Cemiyeti’nin dergisinde bu gelişmelerin en ufak izinin bile aranması boşunadır. Yakın ve Orta Doğudaki mevcut siyasi hareketler hakkında daha fazla bilgi *Welt des Islams* dergisinde bulunabilirdi fakat bunların büyük kısmı Alman olmayan bilim adamları tarafından yazılmıştı. Şarkiyat araştırmaları alanındaki Alman bilim adamları –Fritz Steppat⁴⁰ gibi tipik olmayan istisnalarla birlikte- yaşanan olayların arkaplanı hakkında Alman kamuoyunu bilgilendirmeye ne istekli ne de buna muktedirdiler.

Ne hükümet ne siyasi partiler, ne endüstri ne de ticaret bu gelişmeleri görmezden gelebilirdi. Zorunlu bilgiyi tedarik etmek için iki eylem tarzı izlemeyi tercih ettiler. Onlar bir yandan, Yakın ve Orta Doğu’nun gelişimi hakkında daha iyi bilgilenmek için bir taraftan sosyal bilimlere, coğrafya, iktisat ve hukuk disiplinlerine yöneldiler. Üniversiteler dışında 1960’da Hamburg’da Deutsches Orient-Institut, 1965’te Ebenhausen’de siyasi araştırmalarla ciddi şekilde uğraşan bir enstitü olan Research Institute for International Politics and Security* gibi büyük araştırma merkezleri kurdular. Onlar, bu yolla şarkiyat araştırmalarını çağdaş Yakın ve Orta Doğu üzerine ilmi bir otorite olarak görmedikleri gerçeğini açıkça ifade etmiş oldular. Diğer yandan da çağdaş Yakın ve Uzak Doğu ve Latin Amerika üzerine araştırma projeleri başlatan bütün bir siyasi, ticari ve diğer vakıflar ağı vasıtasıyla şarkiyat araştırmaları alanı içindeki araştırmayı da yeniden yönlendirdiler. Aynı zamanda, Alman hükümetleri uzmanlaşmış araştırmaya ve çağdaş Yakın ve Orta Doğu üzerine öğrenim vermeye giderek hizmet ettiği sanılan pek çok yeni profesörlük kadroları ihdas ederek Arap dili ve İslâm araştırmaları alanını güçlendirdiler.⁴¹

Bu dönemde Alman şarkiyat araştırmalarının, Şark üzerine ilmî liyâkatlerinin sadece sosyal bilimlerce değil aynı zamanda siyasi kurumlar ve bütün bir kamuoyunca sorgulandığı bir duruma uyum sağlamasında Alman Şarkiyat Cemi-

³⁹ Jörg Krämer, “Der Islamische Modernismus und das Griechische Erbe”, *Der Islam*, 38/1–2, s. 1–26.

⁴⁰ Yayınları ve bu yayınların etkisinin bir değerlendirmesi için bk. Axel Havemann and Baber Johansen (eds.), *Gegenwart als Geschichte, Islamwissenschaftliche Studien, Fritz Steppat zum fünfundsiebzigsten Geburtstag*, Leiden 1988.

* Kuruluşu zühul eseri 1965 olarak belirtilen ama gerçekte 1962 olan bu merkez Ocak 2001’de Berlin’e taşınmıştır. (çev.)

⁴¹ Daha ayrıntılı bir tahlil için bk. Johansen, “Politics and Scholarship”, s. 93-100.

yeti önemli bir rol oynadı. İlk adım bir statü değişikliği idi. Şark üzerine araştırma yapan bütün bilim adamları Cemiyet'e üye olmaya elverişli sayıldı. Bu değişiklikler 1956'da yapıldı ve 1961'de de takviye edildi. İnterdisipliner işbirliğini dikkate alma arzusunu dile getirdiler. İkinci adım ise Alman Şarkiyat Cemiyeti'nin Orient Enstitüsü'nün 1961'de Beyrut'ta kuruluşu oldu. Enstitü'ye Arap ve Alman bilim adamları arasında işbirliğini ilerletme ve çağdaş Arap ve İslâm dünyası üzerine araştırma yapmaya yardımcı olma vazifeleri verilmişti ki kurum bu iki vazifede de oldukça başarılı oldu. İlmî saygınlığı, ona, Beyrut iç savaşı şartları altında bile işini sürdürme imkânı verdi. Sadece 1988'de merkez, geçici olacağı umuduyla İstanbul'a taşınmak zorunda kaldı. Üçüncü adım ise 1972'de atıldı. Şarkiyat Cemiyeti başkanı Hans R. Römer, yetmişli yıllarda Alman şarkiyat araştırmaları başlıklı bir rapor yayınladı.⁴² O, sosyal bilimlerle yakın işbirliğinin yararlı etkilerine ve araştırma ve öğretim alanlarında interdisipliner projelerden devşirilecek semerelere işaret ederek Çağdaş Doğu'yu araştırmanın ilmi meşruyetinin altını çizdi. Bu talepler, alanda çalışan bilim adamlarına o zaman büyük çapta kabul edilir gelmişti. Arap dili ve İslâm Araştırma enstitülerinin çoğu son on beş yılda yeni müfredat programları geliştirdiler; programların pek çoğunda sosyal bilimlerin şarkiyat araştırmalarına ana veya yan dal olarak meşru bir şekilde eklenebileceği ifade edilmektedir (Köln, Giessen, Berlin, Göttingen, Bamberg, Hamburg). Aynı anlayışla, bir yandan şarkiyat araştırmaları alanının kayda değer disiplin grupları ile diğer yandan hukuk, iktisat ve coğrafya gibi sosyal bilimler arasında, çağdaş Yakın ve Orta Doğu problemlerine ilişkin interdisipliner işbirliği Berlin ve Erlangen'de kurumsallaştırıldı ve böylece çağdaş Doğu'yu araştıran ve öğreten yeni merkezlerin kuruluşuna gidildi. Ramber'de de benzeri bir gelişmenin yolda olduğu görülmektedir. Bu gelişmelerin kotarılmasında Alman Şarkiyat Cemiyeti yardımcı oldu. Cemiyet, Alman üniversite reformu döneminde münferit bilim adamlarının ve bu disiplinin çıkarını savunmada da kayda değer bir destek olduğunu kanıtlamıştır.⁴³

Fakat bütün bunlar yeni meydan okumalara az çok idari ve kurumsal cevaplardır. Yeni gelişmeler karşısında ilmi etkinliğin nasıl seyrettiği can alıcı sorusu cevap beklemektedir ve burada resim farklı görünmektedir. Ta günümüze kadar geleneksel ders konuları şarkiyat araştırmalarının ürünlerini belirlemektedir. Önemli ilmi katkılar filolojistler tarafından sağlandı. Manfred Ullmann'ın *Wörterbuch der Klassischen Arabischen Sprache* adlı eseri,⁴⁴ Fleischer tarafından

⁴² *Deutsche Morgenländische Gesellschaft, Deutsche Orientalistik der 70er Jahre: Thesen, Zustandsanalyse, Perspektiven*, Wiesbaden 1972.

⁴³ Bu gelişmeler hakkında bk. Johansen, , "Politics and Scholarship", s. 96-102, 108.

⁴⁴ *Wörterbuch der Klassischen Arabischen Sprache aufgrund der Sammlungen von A. Fischer, Theodor Noeldeke, H. Reckendorf und anderer Quellen herausgegeben durch die Morgen-*

kurulan ve Hans Wehr tarafından güçlendirilen sözlükbilimi geleneğinin gelişme kaydettiğini göstermektedir. 1978'de Jastrow ve Bobzin –ki bu iki zat da Arapça öğretimi için ders kitapları yazımıyla da aktif şekilde ilgilenmişlerdi- tarafından kurulan *Zeitschrift für Arabische Linguistik*, yeni yöntemlerin kabul edilip Arap filolojisine uygulandığını göstermektedir.⁴⁵ Filolojiye atfedilen önem, bir Arap filoloji öğrencisinin bilmesi gereken edebi türlerin ve dil kullanımlarının bir çerçevesini vermeyi amaçlayan iki ciltlik *Grundriss der Arabischen Philologie*⁴⁶ başlığı taşıyan bir esere önemli bir bilim adamları grubunun seksenli yılların başında iştirak etmesi gerçeğinde açıkça görülmektedir. Bu kitap iyi bir okuma imkânı vermekte ve çok yararlı bilgiler içermektedir. Bu eser, sadece ilmi başarıların ürünlerinde değil aynı zamanda Arap ve İslâm araştırmaları için bir program olarak filolojinin gücünü gösterir. Brockelmann tarafından kurulan edebi belgelerin envanterini çıkarma geleneği şimdi Frankfurt'ta abidevi eseri *Geschichte des Arabischen Schrifttums*'un⁴⁷ araştırmaların vazgeçilmez vasıta haline geldiği Fuat Sezgin tarafından sürdürülmektedir.

İslâm tarihinin çeşitli dönemleri farklı yöntem ve sorularla incelenmektedir. Albrecht Noth'un (Hamburg) ilk dönem İslâm tarihi ve tarih yazıcılığı üzerine olan eseri eleştirel tarihselciliğin rafine bir biçimini yansıtır.⁴⁸ Orta çağla ilgili olarak da Heins Halm'm (Tübingen)⁴⁹ ve Ulrich Haarmann'm (Freiburg, yakınlarda da Essen) Memluk dönemi üzerine kitap ve makaleleri ortaçağ tarihinin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal boyutları arasındaki ilişkiye giderek artan ilginin bir göstergesidir.⁵⁰ Bert Fragner (daha önce Berlin, şimdi ise Bamberg) İran'daki kent ticareti ve arazi icaresi yapılarını, sosyal yapıların çoğalma modelini geliştiren bir bakış açısıyla inceler.⁵¹ Farklı yaklaşımlar Ulrich Haarmann'ın

ländische Gesellschaft, in *Verbindung mit A. Spitaler bearbeitet von M. Ullman*; Band 1, Wiesbaden 1970; Band 2, Teil 1, Wiesbaden 1983.

⁴⁵ *Zeitschrift für arabische Linguistik*, herausgegeben von A. Denz, W. Fischer, H. Grotzfeld, T. LM. Johnstone, H. R. Singer, n. 1, Wiesbaden 1978.

⁴⁶ *Grundriss der Arabischen Philologie*. Band 1: Sprachwissenschaft, herausgegeben von Wolf Dietrich Fischer, Wiesbaden 1982; Band 2: Literatur, herausgegeben von Helmut Gätje, Wiesbaden 1987.

⁴⁷ Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, 9 vols, Leiden 1967–1984.

⁴⁸ Albrecht Noth, *Quellenkritische Studien zu Themen, Formen und Tendenzen frühislamischer Geschichtsüberlieferung*, Bonn 1973.

⁴⁹ Heinz Halm, *Aegypten nach den mamlukischen Lehensregistern*, 2 vols, Wiesbaden 1979; "Feodal Tendencies in Land Tenure in Medieval Egypt" (MESA'nın 1986'da Boston'daki yıllık toplantısına sunulup yayınlanmamış tebliğ).

⁵⁰ Ulrich Haarmann, *Quellenstudien zur frühen Mamlukenzeit*, Freiburg 1969 ve 1970; "Mamluk Andowment Deeds as Source for the History of Education in the Late Medieval Egypt", *Abhath*, 28, s. 31–47.

⁵¹ Bert Fragner, "Social and Internal Economic Affairs", Peter Jackson and Laurence Lockhart (eds.), *The Cambridge History of Iran*. Vol. 6: The Timurid and Safavid Periods, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sidney 1986, 491–565.

the History of Arabs (1987) adlı eserinde bir araya getirilmiştir.⁵² Meslekten tarihçiler kendi tarih yöntemlerini modern Arap dünyası tarihine uygularlar. Acı kayıp merhum Alexander Schoelch'un Mısır ve Filistin'e dair eserleri modern Yakın Doğu toplumlarının sosyal ve siyasi tarihine seçkin katkılardır. Eserleri İngilizce ve Arapça'ya da tercüme edildi.⁵³ Hamburg'da Helmut Mejcher, Bochum'da Fikret Adanır ve Erlangen'de Thomas Philipp bu geleneği sürdürmektedirler.

Arapça ve İslâm araştırmaları bilim adamlarının çağdaş Yakın ve Orta Doğu tarihine dair giriş bilgilerini aktaran en azından bir tane kolektif girişim vardır ki bu, seksenlerde basılmıştır.⁵⁴ Bu eser amacına uygun bir şekilde hizmet etmektedir ve kamuoyunun hüsnükabulünü görmüştür. Eser, İslâm araştırmaları alanındaki bilim adamlarının çağdaş Yakın ve Orta Doğu gelişmelerini izlediklerini ve bunlara profesyonel bir alaka geliştirdiklerini göstermektedir. Bu kitap, bir dereceye kadar, son on beş yıldaki ilerlemeyi göstermektedir. Fakat aynı zamanda o, İslâm'ın çağdaş siyasî-dinî gelişmelerine uygulanan yöntemlerin büyük çapta anlatsal/rivayetvari siyasî tarih geleneğine bağlı olduğunu da göstermektedir.

İslâm araştırmaları alanında da önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Josef Van Ess (Tübingen) İslâm teoloji tarihini tarihsel tenkidin rafine bir biçimine dayalı yazma girişimlerinden dolayı dünya çapında bir şöhret yapmıştır.⁵⁵ Kur'an'a dair çalışma, edebi türlerini tahlili amaçlayan Angelika Neuwirth (Bamberg)⁵⁶ ve Kur'an'ın dinî mesajını ilk dönem İslâm şiiri ışığında tahlile çalışan Gottfried Müller (Berlin) tarafından yapılmıştır.⁵⁷ Modern İslâm tarihini yeniden inşa ve gelişmeleri sistematik ve teorik bir kavram çerçevesine oturtma

⁵² Ulrich Haarmann (ed.), *Die Geschichte der Araber*, München 1987.

⁵³ Alexander Schoelch, *Aegypten den Aegyptern. Die politische und gesellschaftliche Krise der Jahre 1878-1982 in Aegypten*, Zürich 1972; Arapça çevirisi ise *Mısır li'l-misriyyîn*, Kahire 1972; İngilizce çevirisi *Egypt for the Egyptians*, London 1981; (ed.) *Palestinians over the Green Line. Studies on the Relationship between Palestinians on both Sides of the 1949 Armistice Line since 1967*, London 1983; *Palästina im Umbruch 1856-1882: Untersuchungen zur wirtschaftlichen und sozio-politischen Entwicklung*, Stuttgart: Steiner-Berlin Islamstudien, Band 4, 1986.

⁵⁴ Werner Ende und Udo Steinbach (eds.), *Der Islam in der Gegenwart*, München 1984. Karşılaştırılabilir bir konuya farklı bir yaklaşım için bk. Udo Steinbach, Rüdiger Robert, *Der Nahe und der Mittlere Osten*, vol. I: *Grundlagen, Strukturen und Problemfelder*; vol. II: *Länderanalysen*, Opladen 1988.

⁵⁵ Josef Van Ess, *Die Gedankenwelt des Harit al-Muhasibi*, Bonn 1961; *Die Erkenntniswelt des adud 'Ad-din al-Ici*, Wiesbaden 1966; *Zwischen Hadit und Theologie*, Berlin, New York 1975); *Anfänge muslimischer Theologie*, Beirut, Wiesbaden 1977; *Une lecture à rebours de l'histoire du Mu'tazilisme*, Paris 1984.

⁵⁶ Angelika Neuwirth, *Studien zur Komposition der Mekkanischen Suren*, Berlin, New York 1981.

⁵⁷ Gottfried Müller, *Ich bin Labid und das ist mein Ziel. Zum problem der Selbstbehauptung in der altarabischen Qaside*, Wiesbaden: Steiner-Berliner Islamstudien, Band 1, 1981. Onun gelecek habilitasyon tezi, Kur'an'da iman problemi üzerine yoğunlaşmakta ve Kur'an ile Hz. Peygamber çağdaşlarının Arap şiiri arasında bir mukayeseye dayanmaktadır.

girişimleri bağlamında Reinhard Schulze'un (Bochum) özgün ve ayrıntılı katkılarını zikretmeliyim.⁵⁸

İslâm hukuku alanında Miklos Muranyi (Bonn), Harald Motzki (Hamburg) ve Klaus Lech (Bonn) eleştirel tarihselci yöntemleri, VII-X. yüzyılları arası rivayetler tarihini yeniden inşa etmek amacıyla hukuk ve tarih kaynaklarına uyguladılar.⁵⁹ Bunların eserlerindeki egemen soru kim, ne zaman ve kimden rivayet etti?'dir. Hukuki muhteva ve yöntemler büyük çapta tartışmasız kalmıştır. Bunların araştırmaları, metinlerin biçimsel yönlerine yoğunlaştıkları için yeni sonuçlara ilgi uyandırma, fikhî görüşlerin erken dönem rivayetine dair sınırlı bilgimizi zenginleştirme ve değiştirme umudu vermektedir. IX. yüzyıl sonrası hukuki gelişime dair eserimde hukuki metinleri Yakın Doğu toplumlarının sosyal, siyasi ve ekonomik yapılarındaki değişimlerin bir göstergesi ve bu değişimleri bir kavramsallaştırma vasıtası olarak kullandım.⁶⁰ Birkaç bilim adamı da XX. yüzyıl hukuku üzerine çalışmaktadır. Martin Fortsner (Mainz) Mısır Ceza Kanunu ve modern Cezair Aile Kanunu'na dair ilginç şerhler yapmıştır.⁶¹ Asghar Schirazi (Berlin) ise 1979 sonrası İran tarım yasalarının çeviri ve tahlillerini yakınlarda yayınladı.⁶² Fakat bu alanın esas çalışması, Arapça ve İslâm araştırmaları lisans eğitimi de almış ve Yakın Doğu yasalaştırmalarındaki en son gelişmeler hakkında yorumlarını da yayınlayan bir grup hukukçu tarafından yapılmaktadır. Bu bağ-

⁵⁸ bk. onun çıkacak kitabı *Muslim World League*, Leiden 1990.

⁵⁹ Miklos Muranyi, *Materialien zur malikitischen Rechtsliteratur*, Wiesbaden 1984; "Das Kitab Musnad Hadith Malik b. Anas von Isma'il b. Ishaq al-Qadi", *ZDMG*, 137 (1987). Harald Motzki, *Quellenstudien zur Entstehung der islâmischen Jurisprudenz: die mekkanische Rechtsschule bis zur Mitte des 2./8. Jahrhunderts* (basılmamış öğretim üyeliğine yeterlilik tezi, Hamburg) [*Die Anfänge der islâmischen Jurisprudenz: Ihre Entwicklung in Mekka bis zur Mitte des 2./8. Jahrhunderts* (Stuttgart 1991) adıyla basılan bu eser, Marion H. Katz tarafından *The Origins of Islamic jurisprudence: Meccan fiqh before the classical schools* (Leiden 2002) adıyla İngilizce'ye tercüme edildi (çev.)]. Lech'in erken dönem Malikiliği hakkındaki araştırma projesi sonuçları da yayınlanma arifesindedir.

⁶⁰ Baber Johansen, *The Islamic Law and Land Tax and Rent: The Peasants Loss of Property Rights as Interpreted in the Hanafite Legal Literature of the Mamluk and Ottoman Periods*, London, New York, Sidney 1988. İslâm hukukunda değişimin kavramsallaştırılması hakkında şu makalelerime de bk. "Die sündige, gesunde Amme. Moral und gesetzliche Bestimmung (hukm) im islâmischen Recht", *Die Welt des Islams*, vol. 35 (1988), s. 264-282; "The all-embracing town and its mosques al-Misr al-gami", *Revue de L'Occident Musulman et de la Méditerranée*, n. 32 (1981-1982), s. 139-161.

⁶¹ Martin Forstner, *Der Allgemeine Teil des ägyptischen Strafrechts*, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1986.

⁶² Ali Schirazi, *Die Agragesetzgebung de Islamischen Republic Iran: Einführung und Gesetzestexte*, Berlin 1987.

lamda Klingmüller (Bonn),⁶³ Krüger (Köln),⁶⁴ Dilger⁶⁵ (Hamburg ve Hildesheim) ve Elwan (Heidelberg)⁶⁶ isimleri anılmalıdır.

Klasik Arap edebiyatı esasen artık yararlı gramatik örnekler koleksiyonu ve “Arapların özü/mahiyeti” hakkında bir bilgi kaynağı olarak değerlendirilmemektedir. Gregor Schoeler (Giessen, şimdi Zürich), Renate Jacoby (Saarbrücken)⁶⁷ ve Ewald Wagner (Giessen)⁶⁸ edebiyatın teorik yönlerine artan ilgiyi temsil ederler. Bunlar, klasik Arap yazarlar tarafından geliştirilmiş şekliyle edebiyat teorilerini kullanırlar ve metinlerine Batı edebiyat teorilerini de uygularlar. Başka bir bakış açısından Gottfried Müller (Berlin) Arap şiirini içinden çıktığı tarihsel durumla ilişkisini tahlile çalışır.⁶⁹ Modern edebiyata gelince muhteva tahlili baskın yöntem olarak varlığını sürdürmekte ve gerçekte edebiyat bir muhteva sözlüğünden, yani bir anlamda modern Arap aklının bir anahtarından öte bir şey olarak değerlendirilemez.

Müslüman işçilerin göçü İslâm araştırmalarına yeni bir boyut katmıştır. Sayı itibariyle müslümanlar Almanya’da şimdi üçüncü dinî topluluk düzeyinde yer almaktadırlar. Göçmenleri Batı Alman Federal Cumhuriyeti’nin hukukî, siyasî, ictimai ve kültürel yapılarıyla bütünleştirme girişimleri karmaşık problemler

⁶³ E. Klingmüller, “The Concept and Development of Insurance in Islamic Countries”, *Islamic Culture*, 43 (1969), 27–37; “Entstehung und Wandel rechtlicher Traditionen im islâmischen Recht”, Fikentscher (ed.), *Entstehung und Wandel rechtlicher Traditionen*, Freiburg, München 1981.

⁶⁴ Hilmar Krüger, *Fetwa und Siyar: Zur internationalrechtlichen Gutachtenpraxis des osmanischen seyh ül-Islam vom 17. bis 19. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Behcet ül-Fetava*, Wiesbaden 1978. Krüger’in modern Orta Doğu hukuku problemlerine ilişkin makaleleri için bk. Pearson, *Index Islamicus*, 1978 sonrası.

⁶⁵ Konrad Dilger, *Untersuchungen zur Geschichte des Hofzeremoniells im 15. und 16. Jahrhundert*, München 1967; “Das sudanesische Zivilgesetzbuch von 1971 und sein Verhältnis zu den anderen arabischen Zivilgesetzbüchern”, *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft* (1974), s. 39–65; “Quellen und Schrifttum des Strafrechts in den arabischen Ländern, Iran und Afghanistan”, Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrechts (Hrsg.), *Quellen und Schrifttum des Strafrechts, Aussereuropäische Staaten – Asien und Nordafrika*, Freiburg 1976; “Grundbegriffe der Eigentumsordnung zwischen Wandel und Tradition auf der Arabischen Halbinsel”, *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft* (1978), s. 21–78.

⁶⁶ Omaia Elwan, “Gesetzgebung und Rechtsprechung”, Steinbach, Robert (Hrsg.) *Der Nahe und der Mittlere Osten* (bk. dipnot 53), vol. I, s. 221–254.

⁶⁷ Ewald Wagner, *Der Diwan des Abu Nuwas*, Teil I, Wiesbaden 1958; Teil 2, Wiesbaden 1972; *Die Arabische Rangstreitdichtung und ihre Einordnung in die allgemeine Literaturgeschichte*, Wiesbaden 1963.

⁶⁸ Gregor Schoeler, *Arabische Naturdichtung, Die zahriyat, rabi’iyat und raudiyat von ihren Anfängen bis as-Sanaubari, Eine gattungsmotiv- und stilgeschichtliche Untersuchung*, Giessen 1972; *Einige Grundprobleme der autochthonen und der aristotelischen arabischen Literaturtheorie*, Wiesbaden 1975; *Der Diwan des Abu Nuwas*, Teil 4, Wiesbaden, Beirut 1982; Renate Jacoby, *Studien zur Poetik der altarabischen Qaside*, Wiesbaden 1971.

⁶⁹ bk. dipnot 56.

ortaya çıkarmıştır. Alman ve diğer Batı toplumlarını incelemeyen gurbetteki (diaspora) İslâm'ı incelemek neredeyse imkansız hale gelmiştir. İslâm uzmanlarının bu konuda çok az eseri bulunmaktadır; ama interdisipliner nitelikte araştırma projeleri Berlin'de başlatılmıştır. Bu konuda Bamber, Berlin ve Hamburg'da düzenli seminerler yapılmaktadır.

Bitirmeme müsaade edin. Almanya'daki Arap ve İslâm araştırmalarının bu alandaki Batı Avrupa ve Amerikan geleneklerinden nasıl ve niçin farklı olduğu sorusuna cevap verseydim ilkin bu disiplinin tarihi boyunca filolojik geleneğin baskın oluşuna vurgu yapardım. Bu baskın durum, -uzun bir dönem- Almanya'daki Arap ve İslâm araştırmalarının metinlerin yazılı evrenine yoğunlaştığını ve inceledikleri toplumların yaşayan realitesiyle oldukça sınırlı irtibat kurdukları olgusunu yansıtır. İkinci olarak da eleştirel-tarihsel yöntemin geleneğindeki tarih yazımının büyük çapta kimin kimden rivayet ettiği sorusu üzerinde yoğunlaşmış ve belki de daha önemli soruları dışlamış olmasıdır. Esasen bunun sebebi, pozitivist olgu toplama geleneğinin ihtilafı ve teorik meselelerden uzak durmayı daha da ileri götürmesi ve tarih yazımının amacının bir toplum, kültür veya dinin gelişim ve işleyişini entelektüel bir kesim için tahlil edilmesi değil de bir yöntemin, alanın uzmanlarına uygunluğunun gösterilmesi olarak görülmelidir. Gerçekte ise tarih, bir toplumun veya bir kültürün tarihi değil de bir metodun uygulanmasına elverişliliği ışığında seçilen bir problemin tarihidir. Görüşüme göre, tarih ve dile yönelik bu yaklaşım, ülkelerin içinde bulunduğu çağdaş konum karşısında Almanya'nın, azami öneme sahip siyasi bir meselenin ancak kısa süreli incelemesine fırsat veren siyasi durumunu yansıtır. Üçüncü olarak, Almanya'nın Nazi ideolojisi altındaki siyasi tarihi, Almanya'nın kültürel tarihinde İslâm araştırmalarının, özellikle de Max Weber'in sosyal ve kültürel gelişimde dinin rolünü merkeze alan, İslâm'a da belirgin bir yer veren sosyolojisinin gelişimini destekleyecek potansiyelin çoğunun telef olmasına neden olmuştur. Bu yüzden İslâm araştırmalarının Almanya'daki gelişimi, -Fransa, İngiltere ve ABD'ye nispetle kesinlikle zayıflamıştır.

Arap ve İslâm araştırmaları son otuz yılda ciddi ve kısmen de travmatik değişimlere maruz kalmıştır. Varlıklarının haricî şartları olarak bu değişimleri kabule artan bir isteklilik göstermişlerdir. İlmî üretimlerine gelince büyük çapta filolojik ve tarihselci nitelikte kalmışlardır. Fakat hukuk, edebiyat, tarih ve teoloji ve hatta dil alanında, çağdaş Yakın ve Orta Doğu ve modern İslâmî gelişmelerin incelenmesinde yeni yöntemler benimsediler, yeni sorular yönelttiler ve yeni interdisipliner işbirliği biçimleri geliştirdiler ki bütün bunlar İslâm Bilimleri (Islamwissenschaft) geleneğini canlandırma temayülünü yansıtmaktadır. Uyum sürecini geliştirme ve aynı zamanda disiplinin özerkliğini koruma konusunda Alman Şarkiyat Cemiyeti büyük yardımda bulunmaktadır.

İslâm ve Arap araştırmalarının, kanaatimce takip etmesi gereken perspektif hakkında bir eklemede bulunmama müsaade edin. Çağdaş Yakın ve Orta Doğu'ya dair artan araştırma miktarı üniversitelerin parçasını oluşturmayan merkezlerce yapılmaktadır. Bunlar büyük çapta siyaset yapma sürecine hizmet etmek üzere yapılan araştırmalardır. Son olaylarla büyülenmiş bu tür araştırmalar örgütlü biçimleriyle dinî köktencilik, petrol politikaları, savaşlar, terörizm vb. konulara ilgi duyma eğilimindedir. Bu tür araştırmaların önemini inkâr etmiyorum. Fakat kitle iletişim araçlarının Orta Doğu'ya dair haber seçkileriyle de destek gören bu tür konulara özel olarak yoğunlaşmak kısa vadeli tahlilleri artırmaya ve siyasi-dini aktivizm ile nitelenen bir Yakın Doğu toplumları imajının yayılmasına yarayacaktır. Üniversite araştırması, benim düşünceme göre, toplum, siyaset, kültür ve dindeki yapısal değişimlere dair uzun vadeli gelişmelere yoğunlaşmalıdır. Uzmanlar tarafından sadece uzmanlar için yapılan bir iş gibi de işlenmemelidir; tarih, kültür ve toplum teorileri hakkındaki genel kamuoyu tartışmalarına da aktif bir şekilde katılmanın yolları aranmalıdır. Bir taraftan Yakın Doğu ve Batı toplumları arasında daha zengin bir ilişkiler ağı bulunduğunu, diğer yandan da Yakın Doğu'nun ham madde, işgücü kaynağı, terörizm ve anormal gelişmelere indirgenemeyecek bir beşeri toplumlar grubu olduğu imajı ısrarla işlenerek kamuoyu oluşturma işlevi yeniden kazanmalıdır. Umarım Alman Şarkiyat Cemiyeti, nüfuzunu, bu tür zengin kültürel etkileşim tasavvurunu besleyebilecek bir araştırma istikametini ilerletmede kullanır.